

Landskap: *Småland*

Upptecknat av: *Thage Bengtsson*

Härad: *Älbo*

Adress: *Brunskult, Hjörtsberga*

Socken: *Hjörtsberga*

Berättat av: *Santt. Johan Johannessson*

Uppteckningsår: *1937*

Född år *1864* i *Brunskult, Hjörtsberga*

Uppteckningen rör *Harvredling under 1860-70-talen*

Upplýsingar om berättaren:I

Johan Johansson är född den 29 aug. 1864. Han har under hela sin levnad bott på den gård, han ännu brukar. Såsom varande ättling av syskonen fick han tidigt börja hjälpa till med och sätta sig in i ett jordbruks skötsel. Tidigt inbressad av flyddas hider och deras levnads förhållanden har han viljat ha reda på hur folket hade det för. Under ungdomsåren brukade han utfråga torparne, som dagverdade på hans faders gård, om gamla seder och bruk. Men han har själv aldrig brukat någon gammal sed eller bott på densamma. Han är en god representant för en gammal smältning: Arbetam, sparsam, begärd med gott minne och med öppen blick för vad som händer och sker. Det som han berättat har han dels själv varit med om dels hört sin fader och andra gamla lantmän förtälja.

HavreodlingLUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Under 1860-70-talen odlades inom
Hjertsberga socken en havresort, som kallades svenskhavre.
Den benämndes även spethavre på grund av sin spekliga
form och sina långa bors. Till färgen var svensk-
havren rikhornig med något skötande i gult. Sådana
sådslag som Protskeier, Svart Tartarisk eller Plym-
havre började ej användas förrän karr- och moss-
odlingarna kommo till, ty på dem gick ej svensk-
havren bra.

Om man jämför svenskhavren med nuvarande
havresorter, så var det många egenskaper, som skilde
dem åt. Sålunda var svenskhavrens korn fjöck-
skaligare och stod sig bättre mot frost och regn.
Halmen hade nogare strå och hade fått benägenhet för
att bilda "icjesä" (liggsä), särskilt på mossodlingar.

Skriv endast på denna sida!

där det blev övervägande ligger. Men däremot gick svenskhavren förträffligt på svedjefältor, där blev den tung och "byrig". Efter svenskhavren blev mera halmt än av nutida förädlade sorter, och halmen var mycket begärligare för kreaturen. Likaså var svenskhavren lättare att slagtröska. Den mognade tidigare ungefär samtidigt med kornet. Det hände ibland att man fick tröja skära havre innan kornskörden var lyckad. Såsom uträde hade svenskhavren den fördelen, att den aldrig blev utsliten och behövde bytas om, därför att den var så hårdig. Utträde tog man alltid av egen skörd eller om man köpte man av någon granne.

Vid sekelskiftet började man upphöra med att odla svenskhavre. Sedan Borås - Elvela järnväg blivit byggd och det blivit bättre kommunikationer inom socknen, togo de förädlade havresorterna

överhand. Bland de sista som odlade svensk havre här på orten, var småbrukaren C. A. Flint, Brunsbult.

Det var år 1917 som han enligt egen uppgift sista gången använde sig av detta sädeslag.

Som ogräs i den gamla svenskhavren växte "fläjs-havre" (flygg-) samt gräsarter.

På havresidd användes åkerjord. Vanligt är mestväxlande korn eller havre. Därjämte såddes havre efter ris. Men havre odlades också rätt mycket på andra års svedjefällor, på vilka första året planterats potatis. Andra året var fällejorden väl omrörd och mulnad. På fällorna bräddades havren ner. På 1860-talet försökte man med siddodlingar. Sedan dikning skett hackade man upp det översta torrlagret och tände eld på delarna. Ju likare det brann, ju bättre ansågs det. Därefter såddes havre i askmyllan. Första

och möjligen även andra året blev det gröda, men sedan blev det slut. Det fanns ju ingen konstgödning på den tiden, och när "torvgjuten" var förbrukad, var det förbi med odlingen.

7) På våren ärgdes jorden två gånger med ett träärder eller ärgjekrok, som den vanligaste benämningen lydde. Första gången kallades rista och andra båra. Efter varje ärgning harvades åkern med en träharv, som var bält och hållet av trä, utom benarna, som höll ihop "harvestränderna". De voro av järn. Men det fanns vid denna tid även de som använde vidjan till att hålla ihop harvestränderna med. Vidjorna voro trädde igenom hålen i tränderna, därefter voro de omvridna och dragna tillbaka över på harven och fäst vid sin rotända. Men det var endast den del av vidjan, som låg över på harven, som omvredes, den del som var instucken i

harren, var hel. Vidjörna var av en. Detta slags
harv användes mestadels av borgare, och harvarna voro
så små och lätta, att en eller två personer ledigt orkade
draga dem. Lånharvarnas bränder voro borrade lodräta hål,
i vilka harvpinnarna, som voro cirka 35 cm. långa gran-
grenar, sulto tätt insuckna. Harvpinnarna voro i övre
ändan försedda med en klock eller en på tvären gående
knagg, för att de inte skulle falla igenom hålen.

Man använde sig allmänt av oxar och kor som dragare.
De som hade hästar spände dem endast för harven och
använde dem till lättare körstör, ty den tiden hästar
vor för små och klene till att draga plög och arder.

Sedan sikern gjorts i ordning, verkställdes sädden.
Den utfördes i sjunde vecka, ty då ansågs det vara rätt
tiden att så; dock gick det även på att så i sjätte
vecka. Man brukade säga, att man skulle så när harren
ville ut. Därvid hade man till märke, att man skulle

med handen i hänselningen och kände efter om säden var
djupnig. Var hannen det ville den ut, och då var biden inne
för sädden.

Till säden (utgått) tog man den kärnfullaste hannen.
Var man i snickelmål om att hannen icke var "färr" (grobar)
— h. ex. om den var frostad — räknade man till ett antal
korn och planterade i en blombruka inomhus tidigare på
våren. Vårde alla eller de flesta kornen, var utvärdet duggligt.

Sädden skedde medelt handsining. Sättningsmannen drog
först med folen en rita i åkern, en s. k. fjärr. När
sättningsmannen sått fram en in eller fjärr drog han
med täpsten vid tillbakagäendet en ny rita i åkern,
så att han skulle se hur långt han skulle sätta sig.
Detta kallades fjärr.

Efter sädden myllades hannen ner med snickret,
och åkern lämnades ifred. Till hannen började gro, vilket
skedde efter ungefär en vecka. Dock måste man

killen, att havren ej började "äta sig" (skjuta brodd). Där-
efter harades åkern, men denna fick ej sika vid regn, ty
då växte det "röt" (ogräs) i säden. Man var ej heller glad
vid att köra med fåkreaturen under regniga dagar, ty
dragarna blöts då lätt ömskade och finger sprickor i skinnet.

Efter harningen slinkades åkern. Man hackade omkring
alla skenar, där harven ej kom åt att riva ordentligt, och
drog icke från renarna den jord, som är det och harven
kastat upp, samt sagade bort jorden från alla berghållar.

Vid sist bullades åkern med en kräbult, men det
gjordes endast ^{de} mest förgäfliga. Många bönder och
särskilt bögarne hade ej någon bult.

Havresådden kallades första våren, till skillnad
mot kornsådden och råffens besplanteringen, som be-
nämndes andra våren.

Havren ansågs mogen, när den djusnat så mycket,
att den var vitgul. Ju mognare man lät den bli,

ju bättre gick den all slagträskan. Då man på 1880-talet
började övergå till att meja med lies på vilken fastbands en
s. k. "skött", en i oval form böjd ektelning, överklädd med
lyg, fick ej havren vara så hårt mogen, som då man skar
med skära, emedan havren skakades hårdare vid mejing.
Före 1880-talet skar man allmänt med skära. Detta
arbete utfördes mestadels av kvinnorna, av de många böfver
och backsluga kvinnor, som gingo bort till bönderna och
slagerverkade. Kom husmodern ifrån hushållsbestyren, gick
och såg hon ut på åkern ett beke och skar. Även kus-
londen själv hjälpte på en del gårdar till med att
skära, men för det mesta hade hon gärning med
att bryna och rispa (stryka) skärorna samt att
läggas i hög och kraka säden. Kvinnorna ansågs
för rusten iduktigare till att skära än karlarna.
Det var ett gott beky, om det sade om en karl,
att han skar så bra som en "skjura-käring".

3/ En rikligt ragg skjurakäring skar ett äkerlass (240 nekar) om dagen. Men då hände det ofta, att hon fick skära sist i haven, sedan solen gått ned. Denna have kallades för skjurehaven. Nekarna bands med vad man kallade dubbelt band. Man tog ett litet handmål, ungefär av två fingrars bredd, och delade det mitt i tvä. Sedan smoddes ändarna om varandra till en knut, som därefter omvirades med några lösa halmstrån, för att knuten ej skulle gå upp.

De gamla skjurakäringarna lämnade ett välgjort arbete efter sig. För en äker, där det skurits med skära, syntes sällan ligga några efter lämnade lösa strån, och stubben var så kort, så det såg ut, som om det klippts med sax. Nekarna voro alla precis lika stora och välgjorda. Skjuragummanna förlade icke blott i att skära fort utan även i att skära rätt.

Om man av någon orsak blev sinkad med skörden, ställde man till med skjurdöt. Då kommo grannarna och hjälpte till och fingo i gengäld kalas. Den sista dagen kokades till krillavarden en bällre gröt kallad skjursgröt. Då skulle skördfolket simma till gräten:

1) Det var ett allmänt bruk att kraka havren. Nekarna lades först i hög, tio sty i varje, och krakades sedan med axen mot norr. Det var fjugo fyra krakar till ett ikerlass. Ett ikerlass räknades i tio travar och en trav i fjugo fyra nekare.

Vid havrens intagning bar man in säden från närbelägna ikrar. Man lag en krake med kvar-sittande nekare och bar in den på lagen. För det för långt att bära, kördes säden på vagn. Därvid användes en vid pinnsäck, kallad horn, över vilken breddes ett skycke, som spillsäden slämnade på. För samma ändamål breddes skycken framför lag-

"Är havren äldre
än kraken?"

dörren, där vagnen ställdes under sädens avlastning;
by på lididens lagar gick det ej att köra in med
häst och vagn. / Sädesladet lades först på botten
runt omkring väggarna en buskar, tillt intill varandra,
och likaså några stycken i mitten på ladet. Detta
gjordes för att uteslänga råttorna. Så började man på
de i mitten liggande en buskarna tagga nekar med
slubben ned och axen uppåt. Därefter lade man nek
intill nek, till bottenlagret varit färdigt. Detta
kallades för stälen. Nästa och övriga var lades med
axen ned och slubben uppåt. Det överska lagret
kallades för stubbflon. Den som laddade, vilken
kallades stabbpyttan, skulle krypa med händer och
knän på varje nek och packa till den omsorgsfullt,
så att råttorna blevo uteslängda. Sedan ladet blivit
så högt, att den som laddade ej kunde taga emot
nekarna själva, måste stabbpyttan beljåna sig

av en eller flera hantlangare, som lög emot och kastade fram nekarna till honom. Dessa hantlangare kallades för neka kråkar. Den som stod på logen och fjivade (räckte) upp nekarna, kallades logkett. Han brukade ha en hjäspreda, som "plockade fram" åt honom. Redskapet, som användes till att räcka upp nekarna med, kallades fjivant, en två meter lång, smäcker gransör, i vars boggända kvarlämnats en liv- cm. lång på trären gående krist, eller okru fick en islagen grov spik göra samma fjivant.

Vid tröskningen, som skedde med slaga, löstes banden upp och nekarna lades i bredd på laggolvet. Sedan nekarna tröskats på en sida, vändes de och tröskades på den andra. Därefter ristades halmen upp med händerna eller med en "risteklynga" av trä och lades i fodertadan. Tröskningen skulle ovillkorligen vara avslutad till julafton och arbetet utfördes huvud-

Småland

Allbo lfd

Hjortsberga npt 1937

4882

Gyft Thore Bengtson

Bor. Joh. Johansson

Född 1864

LUNDS UNIV.

FOLKMINNES-

ARKIV

13

sakligen i kili, ofta, varvid man som lysc. beljånade sig av lyktan av de mest skilda slag. Berättarens far, lantbrukare 1860-1888, begagnade en lampas som eldades med rovolja. Berättarens morfar, lantbrukare 1833-1865, beljånade sig av talgljus i en lykta, som istället för glas var försedd med ett hölje av skinn, som lags av mellan gårdet på ett slektat nötkreatur och som måste förnyas varje år. Somliga slöpte bes. kljus, som fingo skä i en gryta under tiden, de brunno. Torparen Johannes på Nydalen i Brunsbult, född de första åren på 1800-talet och död omkring 1880, hade en urholkad kärl, som fylldes med smält talg och iser, av det sämsta slaget, sammanblandat. I denna smörja nerstoppades en veke med den ena ändan, i vilken eldstågan brann, hängande ut över kärlkanten.

Efter löskningen skulle kassen rensas. Detta skedde genom kastning. Innan kastningen kunde

hög, risslades först på ett rissel säddräsen fri från
halmstrån och skabbar. Risselet var ett 65 cm i dia-
meter med 14 cm höga kanter och med bränne handtag
försatt såll, var bollen utgjordes av klurna, flathålgida
skibelningsar, som flätats tillsammans, tämnande emellan
sig 15 x 15 mm stora, fyra kantiga tomrum. Kastningen
kunde ej göras om det var absolut vindstilla eller
full storm. Man måste därför anordna passande
drag på logen. Vid det dåliga blisk, ställdes log-
dörarna på vid gavel och bläste det för bra, täm-
nades endast den ena dörren öppen eller ställdes
på glänt. Vid kastningen slog man en skoffa
(mindre skyffel) såd. och kastade till den andra
ändan av logen. Först lade sig agnarna, sedan
småsäden och längre bort den kärnfulla, tyngre
säden. Men alla tängst bort föll gräskärnorna.
Dem ville man inte gärna ha med i utsädet.

Därför tog man ej av sadeln tungst bort till uträde.
För att få uträdet som man vid kasbningen tog undan,
så rent som möjligt sållade man det på ett grynsvill.

Under 1860-70-talet använde man havren
huvudsakligen till brödsäde. Det var endast vid
särskilda tillfällen, husdjuren fick smaka havren.
När hästen gick i strängt arbete eller skulle ut
på långfärd, fick han ibland några nävar havres och
likaså gav man honom de första åtta dagarna efter
kalningen havremjöl. Fulliga topare och backslagu-
sillare bakade bröd av enbart havremjöl. För att
mjölet skulle bli bättre, torkade man havren i
bakugnen före malningen. Brödet bakades i luma
kakor, kallade hula kakor, och hängdes upp i taket
på en stång som kallades "brötenen". Under det
våra året 1868 levde bråsomharen Jons i
Lilla Skult, Bråskult, familj tiden före jul.

uteslutande på välling, kokt på småkare och
agnar, vilket malkt tillsammans. En gammal kvinna, som
frågade Jöns hustru, Anna Skina, varför hon inte kokte
gröt eller bakade bröd av mjölet, fick till svar: "Jo,
de sa ja se de. Kokte ja gröt eller bakte bröd på
locket mjöl, så ginge de inte på för att, men
så vällingen blev så tönn, så den slinkte lättare
ner." De flesta bönderna hade till vardags ett bröd,
som bakats av hveten kare- och kornmjöl. Helgdags-
brödet, som också framställes under vardagarna till fest
kväll och meraften, lyg då skulle det vara bättre bröd
än vid övriga mål, bakades med en liten källa av
rågmjöl. Sedan degen upparbetats med hveten korn-
och havremjöl, inkradades i densamma några nävar
rågmjöl, som brukade benämnas "uppslättkornmjöl".
Till meraften åt man för det mesta råfflar,
bakade av kornmjöl. Till kalas och större högtider

bakades ett bröd, som kallades sambakat. Det bakades av en tredjedel av vardera råg-, korn- och havremjöl.

På 1860-70-talen brukade man ännu en del gamla bruk och sedvänjor i sitt arbete. Härmedan följer några uppteckningar om övertroiska seder, som berättaren dels hört om talas dels till största delen själv sett brukade: - Första föran, man plöjde om våren, skulle man boga mull från plog- eller ärdertillen och därmed gnida nackarna på dragarna, så blevo dessa ej ömnackade under hela vårbruket. - Det första bebet, man plöjde om våren, skulle matmodern gå ut till plöjaren på åkern med en behå av jultbrödet, som gämdes till detta ändamål, och en skiva ost. Detta skulle plöjaren äta upp, sittande på plogen eller en jordfast sten, så blev det bra åring.

- Den första dagen om våren skulle man "ha hälat"

(Laga full) från arbetet, innan solen gått ned, annars
fick man hålla på och arbeta till sent på kvällarna
hela vintern, innan värket blev färdigt.

- Då man grävde ut under korningen i jorden,
skulle man draga upp årdet eller plögen från fåran,
så gick en havande kvinna förbi, fick barnet lyft.

- Av samma orsak skulle man knäppa harvesdraget
från harven, då denne stod stilla.

- Vid sädden, innan de började de första kasten, togo
såningarna (berättarens far och farfar) några mynnor
jord och rödde om med i sämmen (okänt varför).

- Om man vid sädden glömde bort att sä en fjärr,
vilken kallades för löndafjerr, betydde det dödsfall
i huset.

- Efter avslutat värbruk brukade man töva kördon
och redskap med kvistar från något bärande träd,
såsom ek, bok, hassel, hallonris o. dyl.

— En en slags svamp, kallad brödkar, liknande en skål med små runda kakor eller skivor inuti. Nog man förbud om äringen nästa år. Var det många skivor, blev det ett gott år, i motsatt fall blev det missväxt.

— Den första neken, man skar under skörden, skulle man ej binda eller lägga på renens by då hade man nästa år en barmunge att lägga på samma ställe på renen. Därför skulle första skäran vara så stort tillförlägen, att det var plats till både neken och hinderkan.

— Den sista neken, som kallades äringenck, skulle vara stor och vidlyftig, så blev det bra gröda nästa år.

— När tröskningen var slut och man höll på med att kasta säden, skulle man gömma en liten hög av säddräsen och kasta på julaften.

— Om en brödkaka vände sig kilt om i bakugnen, när man skulle ta ut den med gristan, varslade det dödsfall inom stället.

a/100

a

a

a/100

a

a/100

— Mådde man säd på handkerarna, så fick det ej ske på torsdagarna, ty då blevo fören "öra" (vixiga).

— Man brukade förr säga, att man ej skulle tåmaa några bilar av brölleken utom karkillet; ät man upp det, kom man aldrig till himmelen, var ett ständigt skämt samt uttryck.

— En sed, som ännu brukades, var kappkörningen hem från julotten. Det troddes, att den som kom först hem, fick sin gräda först in bärgad det kommande året. Det var en allmän rusning ut från kyrkan och iväg mot hemmet. Somliga smög sig ut innan gudstjänsten var riktigt slut, och spände hästarna för åkdonen, och ännu följångarna kappades om vem som skulle komma först hem.

Tillägg till uppteckningen om havreodling.

Uttrycket "byrig" användes om havren, när den har stora, kornrika, nedböjda axklasor, och betyder, att säden är "rånkesam" (riktigt givande). Ordet "byrig" nyttjas också i ortsmålet om riktigt fruktbärande fruktträd och om med många bärklasor försedda rönn- och oxelträd. När grenarna på barrskogen om vintern äro nedlyngda av snö, säges, att de äro "byriga". Ordet "byrig" bör tolkas såsom riktigt bärande.

1) / Krakning av säden var på 1860-70-talet, enligt berättarens utsägo, brukligt överallt här på orten. Det var först i senare tid, som man började sätta havren i travar, långtravar. Tällesäden, som hade svårt för att borka på de skogskantade svedjefätlorna och som därstädes

var utsatt för vilda djur och fåglar, hem-
förslades nästan alltid nyskuren och krakades
på gårdsplanen eller ladugårdstacken. Be-
nämningen travar brukades för att uttrycka
sådesräkningen. Nekerna räknades vid in-
körningen och tröskningen i travar och ikerlans.

Sedan uppteckningen insänts, har be-
rättaren dragit sig till minnes några seder av
övertroisk art, vilka härnadan omnämnas:

- När såden nermyllats på våren, skulle man
till sist ärja två korsfäror över åkern samt
sätta stäl i åkerrenarna för att skydda
sadden mot förgörning.

- Vid skörden skulle ej "skjurakärningen"
tillåta någon av skördefolket lägga några hand-
mål eller tosa strån i sin nek, ty då kunde
det också hända, att arbetskamraten kom

och präckade på henne sina barnungar. När skörden på en åker höll på att lyktas (slutas) och det endast var så mycket säd kvar, att det var lagom till en nek, skulle en person skära densamma. Hjälptes skördefolket åt, fick kanske den som band neken, överlaga och fostra upp de andras barn.

— Under 1800-talet satte man stort värde på att det föddes många fjurkalvar. Uppfödandet av ovar var en av de förnämsta inkomsterna för jordbrukarna. För att det skulle födas många fjurkalvar skulle den första köbörden och sädkraken bäras in i ladan av en karl.

a/w